
УДК: 355.341:929 Ивановић Љ.
COBISS.SR-ID 184016137
DOI број: 10.5937/vig2502009I

Језик рада: српски
Примљен: 13.10.2025.
Прихваћен: 01.12. 2025.
Тип рада: оригиналан научни рад

Др Жарко Илић, научни сарадник
Универзитет у Београду
Филозофски факултет, Одељење за историју
Београд, Република Србија
E-mail: zarko.ilic95@yahoo.com

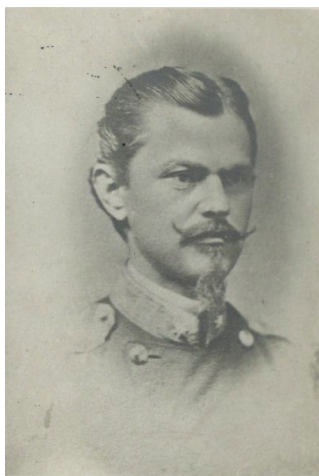
ОФИЦИР ЉУБОМИР ИВАНОВИЋ (1836–1879): ИЗМЕЋУ ВОЈСКЕ И ПОЛИТИКЕ

АПСТРАКТ: У раду су приказани живот и делатност српског официра Љубомира Ивановића (1836–1879), ађутанта двојице владара, незваничног војног аташеа у Цариграду, дипломатског и војног агента, министра у две владе, помоћника начелника Главног генералштаба, начелника Врховне команде српске војске у Првом српско-турском рату, управника Артиљеријске школе и команданта Друге шумадијске дивизије у Другом српско-турском рату. На почетку рада приказано је његово школовање и први кораци у војној каријери, након чега су анализиране његове активности за време друге владавине кнеза Михаила (1860–1868), а у циљу остварења основне спољнополитичке тежње тог времена – ослобођења балканских народа од османске власти. Осим даљег развоја официрске каријере, посебна пажња посвећена је Ивановићевом деловању у политичком и војном животу Кнежевине Србије седамдесетих година 19. века, са нагласком на политичке ставове којима је био близак, али и на идеје које су утицале на његово мишљење по питању уласка Србије у рат са Османским царством. На крају је размотрен и његов допринос развоју научне војне мисли у Кнежевини Србији.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *Љубомир Ивановић, војска, Кнежевина Србија, Врховна команда, Први српско-турски рат, Други српско-турски рат*

*

Љубомир Ивановић је рођен 26. октобра 1836. године у Крагујевцу, од оца Ивана Михајловића и мајке Стане. Фамилија је била пореклом из Новог Пазара, а пре Љубомировог рођења преселили су се у Кнежевину Србију.¹ У родном месту будући официр српске војске завршио је основну школу и полугимназију, а затим је даље школовање усмерио ка војном позиву. Артиљеријску школу, претечу касније Војне академије, уписао је у октобру 1851, а завршио пет година касније, 18. новембра 1856. године² и добио чин потпоручника. Одмах по завршетку Артиљеријске школе, као најбољи питомац у класи, био је упућен на даље школовање на пољу војних наука у Париз. Најпре је 1857. завршио Политехничку школу, а две године касније и Генералштабну школу у Паризу. Са њим је исту школу завршио и официр Владимир Николић, те су се заједно вратили из Париза у јуну 1859. године. По повратку из Француске Ивановић се оженио Софијом, ћерком београдског трговца Косте Овчаревића. Нису имали деце.³

По повратку у Кнежевину Србију Ивановић је добио чин поручника и службу у Општем војном одељењу при Главној војној управи. Од 1861. па све до 1868. године, са мањим прекидима током одсуства, обављао је дужност ађутанта кнеза Михаила Обреновића (1860–1868), истовремено напредујући у војној служби, па је 1861. постао капетан II класе, а две године касније капетан I класе и у том чину

Слика 1: Љубомир Ивановић

¹ Војни архив (ВА), Пописник 14, Кутија 22, фасцикла 1, документ 1.

² Сви датуми у главном тексту су по новом календару.

³ Државни архив Србије (ДАС), Поклони и откупи (ПО), 64, 13; Радован Милетић, „Љубомир Ивановић”, *Ратник. За војне науке, новости и књижевност*, I, бр. 1, (1879), 256; В. Иветић, „Ивановић Љубомир”, у: *Српски биографски речник*, 4, И–Ка, (Нови Сад: Матица српска, 2009), 58.

је остао до 1870, када је постао мајор.⁴ Именовање на дужност ађутанта кнеза Михаила имало је важно место у Ивановићевој даљој каријери. Та функција, као и блискост владару коју је подразумевала, омогућила му је да стекне поверење српског кнеза, али и председника владе и министра спољних послова Илије Гарашанина. Ивановић је убрзо почео да добија важно место у политичким делима кнеза Михаила и Гарашанина, пре свега када је реч о покушајима реализације њихове идеје општег устанка балканских народа против османске власти. Циљ те политике био је да се успостави сарадња са балканским народима и државама и на тај начин омогући ослобођење преосталог дела Балканског полуострва од османске власти.⁵ Ивановићев одлазак у Француску на даље школовање није без значаја за његов каријерни успех током шездесетих година 19. века. Треба имати у виду да је Гарашанин посебно ценио француску војну доктрину и тежио да српску војску обликује по француском узору. Свакако, официри школовани у тој војној школи били су пожељни у Гарашаниновој средини, те је то још један разлог који је допринео да Ивановић, поред својих способности, прилично брзо постане личност блиска владару и председнику владе.⁶

Активније учешће у остварењу политичких намера Илије Гарашанина и кнеза Михаила у погледу балканске политике Љубомир Ивановић је имао већ почетком 1864. године. Тада је боравио у Ру-

⁴ *Календаръ са шематизмомъ Српскога Княжества за 1860* (Београд: Државна књигопечатња, 1859), 54; *Исто* (Београд: Државна књигопечатња, 1860), 60; *Исто* (Београд: Државна књигопечатња, 1861), 62; *Исто* (Београд: Државна књигопечатња, 1862), 84; *Исто* (Београд: Државна књигопечатња, 1863), 53; *Исто* (Београд: Државна књигопечатња, 1864), 56; *Исто* (Београд: Државна књигопечатња, 1865), 59; *Исто* (Београд: Државна књигопечатња, 1866), 56; *Исто* (Београд: Државна књигопечатња, 1867), 64; *Исто* (Београд: Државна књигопечатња, 1869), 64; *Исто* (Београд: Државна књигопечатња, 1869), 64.

⁵ О националној и спољној политици тог времена више видети у: Гргур Јакшић и Војислав Вучковић, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила. Први балкански савез* (Београд: Историјски институт, 1963); Милош Јагодић, *Србија и Стара Србија (1839–1868). Наслеђе на југу* (Београд: Еволута, 2016), 126–131; Данко Леовац, *Србија и Русија за време друге владавине кнеза Михаила (1860–1868)* (Београд: Службени гласник, 2015), 155–251; Исти, *Кнез Михаило Обреновић (1823–1868)* (Београд: Хук издаваштво, 2023), 393–448; Милош Јагодић, „Обавештајни рад и припрема устанка против Турске (1840–1867)”, у: *Илија Гарашанин – великан српске земље*, уредник Сузана Рајић (Аранђеловац: Народни музеј, 2024), 434–454.

⁶ Сузана Рајић, „У сенци великог оца – Милутин Гарашанин и породично наслеђе”, у: *Илија Гарашанин – великан српске земље*, уредник Сузана Рајић (Народни музеј: Аранђеловац, 2024), 470.

мунији и обављао одређене послове који су се тicali уређења румунске војске, а исте године када је бугарски национални радник Георги Раковски формирао чету која је под командом Петра Стојанова прешла Дунав, помиње се као официр који је био одговоран за њено наоружавање арсеналом румунске војске.⁷ Нисмо успели да пронађемо више података о боравку српског капетана и његовој улози у уређењу румунске војске.

Свакако Ивановићев боравак у Румунији није дуже трајао, будући да је почетком августа 1864. године, заједно са Франтишеком Захом, управником Артиљеријске школе, те потпуковником Јованом Анђелковићем, упућен у логор на Мајни ради посматрања маневара француске војске.⁸ Након повратка из Француске његов нови службени пут водио је ка двору још једног потенцијалног савезника у општој борби против Османског царства – Црној Гори. Ивановић је упућен као пратња државном саветнику Ђорђу Милановићу приликом његовог одласка на Цетиње. На пут су кренули 28. децембра 1864. године.⁹ Повод је било крштење Зорке, прве ћерке кнеза Николе Петровића, којој је, на позив црногорског кнеза, кум био кнез Михаила, а Милановић је упућен као његов изасланик. Улога Љубомира Ивановића у овом посланству није била од већег значаја, за разлику од оних које ће имати када је у каснијим мисијама упућиван на Цетиње.¹⁰ Након тог путовања Ивановић је од црногорског кнеза добио орден – Крст трећег степена „за независност Црне Горе“, као и дугу пушку украшену сребром.¹¹

⁷ Constantin N. Velichi, *La Roumanie et le mouvement révolutionnaire bulgare de libération nationale (1850-1878)* (București: Editura Academiei Române, 1979), 51; „Проект Љубомира Ивановића из 1866. године о устанку хришћана у европској Турској“, приредио Душан Берић, *Зборник за историју*, 27, (1983), 151.

⁸ *Epistolarni dnevnik Františka Zaha 1860–1878*, priredio Vaclav Začek (Novi Sad: Matica srpska, 1987), 278. Често се у литератури наводи податак да је Љубомир Ивановић у лето 1864. године, по наређењу кнеза Михаила и Илије Гарашанина, пропутовао кроз пределе „Албаније“, односно кроз Охрид, Дебар и на северу до Кичева. Ова информација није тачна. Документ на основу кога су аутори износили закључак о Љубомировом путу кроз поменути крај, а који описује део путовања, дело је првог руског конзула у Битољу Михаила Александровича Хитрова. Извод из овог описа који је био потребан српској влади, током боравка у Цариграду, Љубомир Ивановић је превео на српски или преписао превод. (Више о томе: „Извештај руског конзула у Битољу о ‘Албанији’ из августа 1864. године“, приредио Жарко Илић, *Српске студије*, 15, (2024), 390–413).

⁹ *Epistolarni dnevnik Františka Zaha 1860–1878*, 281.

¹⁰ Д. Леовац, *Србија и Русија*, 168–169.

¹¹ ДАС, Министарство иностраних дела – Инострано одељење, 1865, III, 26; ДАС, ПО, 735.

Прву половину 1865. године, након повратка са Цетиња, Ивановић је провео у Кнежевини Србији, обављајући редовне војне послове. У то време српски капућехаја у Цариграду Јован Ристић предлагао је Илији Гарашанину да се у српску агенцију пошаље један официр званично као њен секретар, док би се стварно занимао прикупљањем података о турској војсци.¹² Због недостатка школованих официра Ристићева идеја није одмах остварена, али је већ у новембру 1865. избор пао на Ивановића, који је у српском посланству обављао дужност незваничног војног аташеа.¹³ О његовој способности јасно сведоче речи Јована Ристића да је у Цариграду једину озбиљну помоћ имао управо од Љубомира Ивановића, а да је њихов однос био испуњен поверењем показује Ристићева молба из марта 1867. да му поново пошаљу Ивановића, јер мора имати „ма кога за ствари од поверења”.¹⁴

Једногодишњи боравак у Цариграду Ивановић је провео радећи на остварењу основних задатака српске спољне и националне политике шездесетих година 19. века, али и обављајући друге дужности. Један од првих послова који је излазио из оквира рада у српској агенцији у Цариграду био је одлазак на Свету Гору у априлу 1866. и учешће у раду једне комисије. Наиме, у то време, као и годину дана раније, имовина манастира Хиландара била је на удару руског манастира Зографа и манастира Св. Павла, који су заузимали поседе српског манастира, у то време са српским и бугарским монаштвом. Како би одбранили своје поседе Хиландарци су се обраћали за помоћ Михаилу, митрополиту Православне цркве у Кнежевини Србији. О овом питању српску владу извештавао је и Јован Ристић, те му је крајем децембра 1865. године Гарашанин предложио да у случају именовања нове комисије задужене за извиђање стања на терену као њеног члана делегира Љубомира Ивановића.¹⁵ Крајем априла 1866. године братство манастира Хиландара било је обавештено од Ристића да су на Свету Гору упућени Љубомир Ивановић и драгоман

¹² ДАС, Лични фонд Илије Гарашанина (ИГ), 1514, Илија Гарашанин – Јовану Ристићу, 3/15. маја 1865.

¹³ Светозар Милетић и Народна странка. *Грађа 1860–1885. Књига I: 1860–1869*, приредио Никола Петровић (Сремски Карловци: Историјски архив Аутономне покрајине Војводине, 1968), 292–293.

¹⁴ Данијел Радовић, *Јован Ристић (1829–1899). Биографија српског државника* (Нови Сад: Прометеј, 2023), 138.

¹⁵ Прва комисија донела је одлуку да заузета имовина манастира Хиландара остаје у власништву манастира Зографа и Светог Павла (Више о томе: Ђоко Слијепчевић, *Хиландарско питање у XIX и почетком XX века* (Келн, 1979), 46–48).

српске агенције Сава Апостоловић. Њихов задатак био је да доприне су смиривању сукоба око имања поменутих светогорских манастира и помогну Хиландару да задржи своје поседе, без којих је, по казивању монаха, био угрожен опстанак манастира.¹⁶ Ивановић се вратио са Свете Горе почетком јуна и према оцени Јована Ристића постигао је добар успех.¹⁷ Ипак, проблеми око имовине Хиландара нису били у потпуности отклоњени, будући да су се светогорски манастири око земље спорили и наредне године.¹⁸

По повратку из те мисије Ивановић је посветио пажњу оном питању које имало најважније место у српској националној и спољној политици тог доба. У склопу општих припрема које су имале за циљ устанак балканских народа и њихово ослобођење од турске власти, Ивановић је у августу 1866. саставио „Проект” устанка християна у Европској Турској, којим је заправо приказао улогу коју је требало да преузму Србија, Црна Гора и Грчка са својим војскама, али је исто тако указао и на значај устанка широм европске Турске. На предлог Јована Ристића Ивановић је бележио податке који су се тicali војне снаге Османског царства и поредио их са силом потенцијалних савезника. На основу тих података дефинисао је план устанка и кључне фазе и правце наступања снага балканских држава. Приликом настанка плана консултован је и Виктор Франкини, руски војни агент у Цариграду, мада није био упознат са планом у целости. Сматрао је веома важним Ивановићево мишљење о неопходности продора ка правцу Сјенице и спајање српске и црногорске војске, што би за последицу имало одсецање Босне и Херцеговине.¹⁹ Основне Ивановићеве идеје у погледу правца дуж којег треба усмерити главнину снага и улогу устаника Франкини је пренео у свој војни план, који је настао почетком 1867. године.²⁰

Ивановићев пројекат о истовременом рату Србије, Црне Горе и Грчке и устанку балканских народа против Османског царства био је корак напред у остварењу замисли Илије Гарашанина и кнеза Михаила. У плану је било јасно објашњено на који начин устанак треба

¹⁶ Ђ. Слијепчевић, н. д., 48.

¹⁷ *Србија и ослободилачки покрети на Балкану од Париског мира до Берлинског конгреса (1856–1878)*, приредили Василије Крстић и Радош Љушић (Београд: Српска академија наука и уметности, 1983), док. бр. 263.

¹⁸ Ђ. Слијепчевић, н. д., 50–52.

¹⁹ Више о томе видети у: „Проект Љубомира Ивановића из 1866. године о устанку хришћана у европској Турској”, 151–171; Д. Леовац, *Србија и Русија*, 239–241.

²⁰ Д. Леовац, *Србија и Русија*, 240–241.

спровести и који догађај треба да претходи следећем. Према Ивановићу, који врло детаљно говори о улози коју све стране имају узети у остварењу заједничког циља, главни терет рата стављен је на Србију. Као најважнију фазу у напредовању српске војске у почетку означио је њено наступање дуж централног и западног дела јужне границе Кнежевине Србије и заузимање Новог Пазара. Вођен идејом о узајамној борби Србије и Црне Горе, био је мишљења да управо тај простор, као и Полимље, мора бити место спајања војски две српске државе. Успешно изведене операције на овом делу фронта значиле су одсецање Босне и Херцеговине од остатка Османског царства. Након тога остатак војске српске Кнежевине кренуо би у заузимање Ниша и даље долином Мораве, а други део ишао би ка Качанику. Даљи правац наступања био би долином Вардара, у циљу спајања „српско-бугарске” војске са Грцима. Осим деловања Србије, Црне Горе и Грчке, Ивановић је у устанничком покрету видео важан фактор који је имао задатак да смањи притисак турских снага на војску балканских држава. Сам пројекат завршава речима да ће највероватније „решителна борба између христијана и Турака бити негде у долини Вардара”, али је управо уједињење српске, грчке и бугарске војске видео као најтеже остварив део плана.²¹ Оно што се мора истаћи јесте да је Ивановић прилично оптимистично гледао на резултат потенцијалног сукоба. То не значи да није био свестан свих проблема који се могу испречити током устанка, а посебно је наглашавао мали број регуларне војске Кнежевине Србије. У том тренутку, имајући у виду тадашње стање војне спреме Србије, Грчке и Црне Горе, ове државе нису биле у стању да поразе Османско царство. У то се убрзо уверио и Ивановић током нове дипломатске мисије. Ипак, својом студијом Ивановић је идеји двојице српских државника придружио конкретан војни план којим се та идеја има спровести, те и не чуде речи кнеза Михаила и Илије Гарашанина да тај план мора бити основа сваког даљег рада. Морао је бити основа јер је један аутор први пут саставио план на основу колико-толико реалних података о снази непријатеља. Након што је Ристић доставио план у Београд, и након што су се о њему похвално изразили кнез и председник владе, пре-

²¹ „Проект Љубомира Ивановића из 1866. године о устанку хришћана у европској Турској”, 151–171.

дат је министру војном на даљу дораду. Гарашанин га је означио као базу „по коме ће се најсавршенији план моћи начинити”.²²

Напори руске дипломатије да се раније без резултата окончани преговори између Грчке и Србије поново обнове, почевши од јуна 1865. године били су интензивнији и, према њиховим погледима, једини пут ка томе било је слање српског посланика у Атину.²³ Дешавања на Криту²⁴ утицала су и на грчку јавност у погледу јачања идеје о зближавању са Београдом, те су у јуну вођени преговори између српског посланика у Цариграду Јована Ристића и Марка Антонопулоса. Вести које су почетком маја 1866. стизале у Цариград о могућим „дешавањима” у Епиру довеле су и до нове Ивановићеве дипломатске мисије. Јовану Ристићу је 2. маја 1866. стигло писмо Марка Ренијериса, некадашњег грчког посланика у Цариграду, у којем га је извештавао о потенцијалним догађајима у Епиру и предложио да или грчка страна пошаље неког у Цариград, или да Ристић упути лице за преговоре у Атину.²⁵ Како након овог писма комуникација није настављена, Ристић је, ради испитивања ситуације, предложио да се у Атину упути као изасланик капетан Ивановић, што су кнез Михаило и Гарашанин прихватили.²⁶

Ивановић је у Атину кренуо 20. септембра 1866, а у међувремену је добио упутства од Гарашанина о кључним стварима које треба да истакне својим грчким саговорницима. Најважнији део Гарашаниновог става који је Ивановић требало да пренесе Грцима био је да Србија Грчку види као главног савезника у борби против Османског царства, као и да српска држава инсистира на споразуму са грчком владом, а не са одређеном партијом. Посебно је требало истаћи неопходност да се балканске државе ослоне на своје снаге, а не да очекују да велике силе реше проблеме хришћана на Балканском по-

²² *Србија и ослободилачки покрети на Балкану од Париског мира до Берлинског конгреса (1856–1878)*, док. бр. 310

²³ Преговори између Србије и Грчке почели су 1861. године између Илије Гарашанина и грчког посланика у Цариграду Марка Ренијериса. Гарашанин и Ренијерис су прилично брзо постигли договор око линије будућег разграничења, односно деловања агената и питања Бугарске. Ипак, потписивање српско-грчке конвенције одложено је до даљњег. Преговори су настављени и током 1862, али дешавања у Грчкој у другој половини 1862. године и збацивање краља Отона са власти условили су прекид преговора на дуже време. (Г. Јакшић и В. Вучковић, *н. д.*, 71–80, 91–94; Д. Леовац, *Србија и Русија*, 155–176; Исти, *Кнез Михаило Обреновић (1823–1868)*, 398–402).

²⁴ Реч је о устанку на Криту, који је отпочео у августу 1866. године.

²⁵ *Србија и ослободилачки покрети на Балкану од Париског мира до Берлинског конгреса (1856–1878)*, док. бр. 251.

²⁶ Исто, док. бр. 306.

луострву.²⁷ Ивановић се искрцао у луку Пиреј 28. септембра, одатле је отишао у Атину и најпре се састао са Ренијерисом, коме је предао Ристићево писмо, а истог дана уследио је састанак са Марком Кумундуросом, Ренијерисом и официром Димитрисом Боцарисом. Са њима се Ивановић састајао и наредних дана. С војне тачке гледишта, оне која је посебно интересовала српског официра, значајна су била два састанка са Боцарисом. На њима је Ивановић сазнао да уколико српска влада жели споразум са Грчком на истим основама, мора „чекати најмање 30 година“. Такође, на једном од састанака разматран је Ивановићев план устанка, а тада је и Боцарис упознао српског изасланика са снагом грчке војске. Током своје посете грчкој престоници Ивановић није имао састанке са члановима грчке владе. Атину је напустио 4. октобра и вратио се у Цариград.²⁸

Ивановићева мисија у Атини и информације до којих је том приликом дошао биле су веома важне за српску владу. Разговори са поменутиим грчким политичарима показали су му да се на Грчку, у том тренутку, у планирању општег рата не може превише рачунати. Његов закључак, који је саопштио Илији Гарашанину, гласио је: „Грци дакле по мом мишљењу неће отворени рат са Турском. Неће га за цело зато, што су крајње неспремни, и што се боје да не буду одма у почетку које од турске флоте које од војске сатрвени“.²⁹ Ивановићева мисија показала је да грчка страна декларативно подржава Србију да уђе у отворени рат са Османским царством и искористи ситуацију која је наступила са устанком на Криту 1866. године, али њена улога била би ограничена на помагање устаничког покрета у Епиру и Тесалији.

Након повратка из Атине Ивановић је наставио са редовним пословима у српској агенцији у Цариграду. У другој половини октобра Ристић је отишао у Београд како би разговарао са кнезом и Гарашнином о покретању питања градова.³⁰ За време његовог одсуства Ивановић је обављао све послове који су спадали у домен рада срп-

²⁷ Исто, док. бр. 313.

²⁸ Исто; док. бр. 314; Славенко Терзић, *Србија и Грчка (1856–1903): борба за Балкан* (Београд: Историјски институт, 1992), 127–128; Д. Леовац, *Србија и Русија*, 175; Д. Радовић, н. д., 143.

²⁹ *Србија и ослободилачки покрети на Балкану од Париског мира до Берлинског конгреса (1856–1878)*, док. бр. 314.

³⁰ Д. Радовић, н. д., 144. Заправо реч је о захтеву Србије да турске трупе напусте преостала градска утврђења у којима су боравили. То је и реализовано током 1867. године.

ског капућехаје.³¹ Таква ситуација остала је до 10. новембра, када се у престоницу Османског царства вратио Јован Ристић и наставио са својим редовним пословима. Четири дана касније Ристићу је стигло наређење од Илије Гарашанина да Ивановића упуту у Србију, а да он сам настави да обавља послове у српској агенцији.³² Убрзо је Ивановић кренуо пут Србије, и то поморским путем, а османску престоницу напустио је свакако пре 21. новембра 1866. године.³³ На повратку је имао задатак да понесе писмо Јована Ристића упућено Ренијерису. Првобитни план је био да се Ивановић искрца на острво Сирос и ту сачека Петра Заноса, који је упућен од Ренијериса. Међутим, због карантинских прописа Ивановићу није био допуштен излазак на ово острво, иако га је Занос чекао, те писмо није било уручено. Након тога план је био да се Ивановић и Занос сретну на Крфу, али Ивановић се ни ту није искрцао, вероватно због, како је Ристић наводио, страха од дугог карантина. У сваком случају, Ристићево писмо је са Ивановићем допутовало у Београд, где је стигао 11. децембра 1866. године.³⁴ Овај Ивановић пропуст, оправдан или не, био је озбиљно схваћен од Ристића и Гарашанина, посебно јер се тицао очигледно врло хитне ствари, будући да Ристић наводи да Ивановић не разуме какву је штету учинио општој ствари. Ипак, имајући у виду чињеницу да је раније сваки поверени задатак извршио са успехом, Ристић је позвао Гарашанина да пређе преко овог пропуста, страхујући да би могао бити превише строг према њему, што никоме није било у интересу. Генерално, Ристић је, осим епизоде са писмом на повратку у Београд, био задовољан са Ивановићевим радом, сматрао га је човеком од поверења и у марту 1867. године, оптерећен бројним обавезама, предлагао је Гарашанину да му поново пошаљу Ивановића у Цариград, али његов предлог није спроведен у дело.³⁵

По повратку из Цариграда крајем 1866. Ивановић се није дуже време задржао у Београду, а његова нова мисија била је такође повезана са војном струком и питањем сарадње балканских држава, с

³¹ ДАС, ИГ, 1580, Јован Ристић – Илији Гарашанину, 9/21. новембар 1866; *Србија и ослободилачки покрети на Балкану од Париског мира до Берлинског конгреса (1856–1878)*, док. бр. 315, 317.

³² ДАС, ИГ, 1582, Илија Гарашанин – Јовану Ристићу, 2/14. новембра 1866.

³³ ДАС, ИГ, 1580, Јован Ристић – Илији Гарашанину, 9/21. новембра 1866.

³⁴ ДАС, ИГ, 1582, Илија Гарашанин – Јовану Ристићу, 29. новембра / 11. децембра 1866; *Србија и ослободилачки покрети на Балкану од Париског мира до Берлинског конгреса (1856–1878)*, док. бр. 319, 322, 325, 329, 330, 338.

³⁵ ДАС, ИГ, 1580, Јован Ристић – Илији Гарашанину, 1/12. март 1867.

тим што га је сада пут водио у Црну Гору, где је стигао крајем јануара 1867. године.³⁶ Истовремено је у Црну Гору упућен и Милан Пироћанац, са задатком да преузме улогу кнежевог секретара. Званично, Ивановић је упућен на Цетиње како би обављао дужност ађутанта кнеза Николе. Заправо, његова мисија имала је другачији карактер. Његов основни задатак било је бављење војним стварима: припреме црногорске војске, процена њене снаге, израда плана деловања. Поред тога, бавио се и пословима који су били предуслов израде ратних планова – топографско премеравање земљишта.³⁷ Непосредно пре тога, 5. октобра 1866, Србија и Црна Гора године потписале су уговор којим је предвиђена заједничка борба две државе у циљу ослобођења и уједињења српског народа и уједињења српских држава, те је Ивановићев рад био део припрема које су имале за циљ спровођење плана у дело.³⁸ Он је на Цетињу остао до маја 1867. године, када је због поновног захлађења односа између две српске државе дошло до повлачења Љубомира Ивановића и Милана Пироћанца.³⁹ Главни задатак Ивановићевог боравка у Црној Гори било је извиђање стања у црногорској војсци, како би се на основу тога могле спровести даље акције. По повратку са Цетиња поднео је извештај министру војном.⁴⁰

Након мисије у Црној Гори Ивановић је обављао службу у Војном министарству, а нови спољнополитички задатак поново га је одвео на Цетиње. У намери да односе са Црном Гором подигну на виши ниво пред очекиване међународне заплете, намесници малолетног кнеза Милана⁴¹ упутили су га у септембру 1870. на Цетиње ради потписивања војне конвенције са кнезом Николом. Намесници су изнели потребу дубље сарадње између две државе и конкретан предлог војне акције у случају рата са Турском. Ивановић је на Цетиње стигао 17. септембра и провео шест дана. Основни циљ његове посете био је

³⁶ Радоман Јовановић, *Политички односи Црне Горе и Србије 1860–1878* (Титоград: Историјски институт СР Црне Горе, 1977), 145.

³⁷ Исто, 129, 146.

³⁸ Г. Јакшић, С. Вучковић, н. д., 246–256; Д. Леовац, *Србија и Русија, 177–179*; Исти, *Кнез Михаило Обреновић (1823–1868)*, 416.

³⁹ Сузана Рајић, *Спољна политика Србије. Између очекивања и реалности 1868–1878* (Београд: Српска књижевна задруга, 2015), 31; Радош Љушић, „Милан Пироћанац о Црној Гори, Црногорцима, Брдима и Брђанима”, *Годишњак за друштвену историју*, VI/1 (1999), 13–28.

⁴⁰ ДАС, ИГ, 1656.

⁴¹ Намесништво су чинили Миливоје Петровић Блазнавац, Јован Ристић и Јован Гавриловић.

да убеди кнеза Николу да прихвати пројекат тајне конвенције коју су предложили намесници. У својој намери није успео будући да је црногорски кнез предложио да у Београд пошаље лице које ће заједно са намесницима претресати ово питање, како би се отклонили сви потенцијални спорови у тексту предложеног документа.⁴² Три године након неуспешне мисије на Цетињу, Ивановић је почетком маја 1873. боравио у Дубровнику.⁴³ Идеја о слању Љубомира Ивановића у Далмацију или у Цариград била је присутна још у јесен 1872. године и позната аустроугарском конзулу Бењамину Калају.⁴⁴ Његово присуство на обали Јадранског мора свакако је било повезано са плановима око подизања устанка у Херцеговини групе окупљене око Мића Љубибратића, која се за помоћ обраћала српској влади.⁴⁵ Које послове је тачно Ивановић обављао у Дубровнику није познато.

Период након 1868, са изузетком мисије на Цетињу 1870. и боравка у Дубровнику 1873. године, Ивановић је провео у служби у Кнежевини Србији. До 1872. обављао је послове у Министарству војном, када је постао начелник Општег војног одељења, а годину дана касније, у јулу 1873, добио је чин потпуковника.⁴⁶ Дужност начелника наведеног одељења обављао је до краја марта 1874. године, када је именован за првог ађутанта владара. Ту службу није вршио дуже време будући да је на основу указа кнеза Милана од 4. јуна 1874. именован за министра грађевина у влади Јована Мариновића, заменивши дотадашњег министра Косту Магазиновића, који је упућен као капућехаја у Цариград.⁴⁷ Исту функцију задржао је и у влади Аћима Чумића, формираној почетком децембра 1874. године.⁴⁸ Влада није била дужег века, па је већ почетком фебруара 1875. замењена владом Данила Стефановића. У новој влади Ивановић није имао своје место, већ је 28. марта 1875. указом кнеза Милана стављен на рас-

⁴² *Односи Србије и Црне Горе у XIX веку (1804–1903)*, приредио Петар Поповић (Београд: Српска академија наука и уметности, 1987) док. бр. 364; Р. Јовановић, *н. д.*, 196–200; С. Рајић, *Спољна политика Србије*, 228.

⁴³ *Односи Србије и Црне Горе у XIX веку (1804–1903)*, док. бр. 396.

⁴⁴ *Дневник Бењамина Калаја 1868–1875*, приредио Андрија Раденић (Београд: Историјски институт, Нови Сад: Институт за историју Војводине, 1976), 497.

⁴⁵ *Односи Србије и Црне Горе у XIX веку (1804–1903)*, 328; Жарко Лековић, „Стара Херцеговина од 1874. до 1878. године”, у: *Велика источна криза и српско питање*, уредник Срђан Рудић (Београд: Историјски институт, 2019), 85.

⁴⁶ Р. Милетић, *н. д.*, 256.

⁴⁷ Никола Крстић, *Дневник. Јавни живот II, 1. јануар 1868 – 31. децембар 1876*, приредио Милош Јагодић (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006), 234–235.

⁴⁸ С. Рајић, *Спољна политика Србије*, 353.

полагање министру војном, а већ следећег дана постављен је за начелника Топографског одељења при Војном министарству.⁴⁹ Пар месеци касније, у октобру 1875, именован је за управника Артиљеријске школе.⁵⁰ Од краја марта до почетка јуна обављао је и дужност ађутанта кнеза Милана.⁵¹ Пре него што је постао министар, као кнежев ађутант путовао је заједно са кнезом у Цариград током његове, у дипломатском погледу, прилично неуспешне посете турској престоници, од 30. априла до 16. маја 1874. године.⁵²

Након што смо осветлили Ивановићево учешће у извршној власти, пре него што се посветимо његовој улози у српско-турским ратовима 1876–1878. потребно је најпре размотрити његове политичке ставове и везе које је остварио седамдесетих година 19. века са одређеним политичким круговима. Одмах се мора нагласити да Ивановићеву улогу у политичком животу Кнежевине Србије тог периода не треба прецењивати, али ни потцењивати. Другим речима, Ивановић је био далеко од оне улоге у политичком животу коју су имали његови пријатељи и познаници, попут Милана Милићевића, Аћима Чумића, Чедомиља Мијатовића и других, али истовремено није се држао потпуно ван политичких превирања и поларизације која је обележила политички живот Кнежевине Србије седамдесетих година. О Ивановићевој живљој политичкој активности може се говорити тек од оставке владе Јована Ристића 2. новембра 1873. године.⁵³ Све до тада он се искључиво бавио војним и дипломатским питањима, извршавајући наредбе својих надређених. Смена либерала и долазак конзервативне владе Јована Мариновића, уз привлачење либерала незадовољних политиком намесника, дефинитивно је повезана са Ивановићевим активним учешћем у дневнополитичком животу. Нема сумње да је он био близак групацији која је била против политике Јована Ристића, а која је око себе окупљала и део либерала и конзервативце. Управо је долазак те групе на власт, са владом Јована Мариновића у новембру 1873. године, по свој прилици довео до поновног изласка Љубомира Ивановића из поља стриктно војних послова и рада у Министарству војном. Указом кнеза Милана

⁴⁹ ДАС, Министарство војно (=МВ), 1875, I, 49.

⁵⁰ Исто, 1875, I, 21.

⁵¹ *Српске новине*, бр. 57, 11/23. март 1874, 113, 24. мај / 5. јун 1876.

⁵² Сузана Рајић, *Кнез Милан Обреновић (1854–1881). Од бератлије до суверена I* (Београд: Хук издаваштво, 2024), 280–292.

⁵³ Д. Радовић, *н. д.*, 298–300; О политичкој ситуацији у Кнежевини Србији након пунолетства кнеза Милана детаљније видети: С. Рајић, *Кнез Милан Обреновић*, 241–267.

од 22. марта 1874. именован је за првог ађутанта владара⁵⁴, што је дужност коју је, са мањим прекидима, вршио од 1860. до 1868. године. Место министра грађевине у влади Јована Мариновића, које је задржао и касније у влади коју је саставио Аћим Чумић, само га је додатно могло приближити овој политичкој групацији, а свакако је са Чумићем имао контакте и пре него што је преузео кормило владе, за време његовог министровања у Мариновићевом кабинету.⁵⁵ Готово свакодневне контакте са Милићевићем, Пироћанцем, Мијатовићем, Стојаном Новаковићем наставио је и у наредном периоду. Дакле, био је близак групи конзервативаца и младоконзервативаца.

Након краћег министровања Ивановић се поново посветио искључиво војним питањима, обављајући, као што је поменуто, дужност управника Артиљеријске школе. Припреме које је српска влада током друге половине 1875. и почетком 1876. године предузимала у циљу припреме за рат против Османског царства, поред набавке оружја и других војних потрепштина, подразумевала је и структуралне промене и унапређење организације. У вези са биографијом Љубе Ивановића, како су га пријатељи оловљавали, био је важан указ кнеза Милана Обреновића од 5. фебруара 1876. године о оснивању Главног генералштаба. Важно је напоменути да је Љубомир Ивановић био први српски официр који је још 1869. године истакао потребу оснивања овог тела у српској војсци.⁵⁶ Месец и по дана након издавања указа именовани су и чланови Главног генералштаба. Том приликом за начелника је именован официр Франтишек Зах, а Љубомир Ивановић је одређен за његовог помоћника, истовремено постајући почасни ађутант кнеза Милана.⁵⁷ Таква ситуација остала је непосредно до пред почетак Првог српско-турског рата.

Када је било прилично јасно да је рат са Османским царством неизбежан, Љубомир Ивановић, тада још увек помоћник начелника Главног штаба и саветник министра војног, и мајор Сава Грујић саставили су нацрт ратног плана против Турске.⁵⁸ Као главни циљ рата истакнуто је ослобођење српског народа и присаједињење Србији

⁵⁴ *Српске новине*, бр. 57, 11/23. март 1874.

⁵⁵ Милан Милићевић, *Дневник II 23. септембар 1872 – 6. април 1877*, приредио Петар Крстић (Београд: Архив Србије, 2015), 190.

⁵⁶ *Српске новине*, бр. 61, 17/29. март 1876. О оснивању Главног генералштаба детаљније: Слободан Ђукић, „Оснивање и рад Главног генералштаба српске војске 1876–1912”, *Војно дело*, 67, бр. 2 (2015), 329–330.

⁵⁷ *Српске новине*, бр. 61, 17/29. март 1876.

⁵⁸ С. Рајић, *Спољна политика Србије*, 461.

области које насељава српски народ. Остварење тог плана Ивановић и Грујић видели су у нападном рату, при чему би се главна активност војске усмерила на један фронт – онај са којег је претила највећа опасност од турске силе. То је била долина Јужне Мораве и пробој тог фронта подразумевао би заузимање Ниша и пораз главне турске силе. Да би се то остварило била је неопходна двоструко већа бројност српске војске на главном правцу. Док тај циљ не би био испуњен, војске на западном и источном фронту биле би у одбрамбеном положају, уз упаде добровољачких чета ради подршке побуњеном становништву. Победа на југоисточном фронту отворила би врата Старе Србије, те би у случају одступања непријатеља долином Јужне Мораве ка Качанику требало наставити његово гоњење, уз подршку резерве са положаја Карановац – Крушевац, док би западноморавска дивизија извршила продор ка Новопазарском санџаку, са истурањем добровољачких чета ка Лиму и Пљевљима. У Приштини врховни заповедник српске војске, „као краљ српски“, објављује да је Стара Србија припојена српској држави. Након тога народ Босне и Херцеговине поздравља „краља српског“ у Приштини као свог „краља“ и тиме се Босна и Херцеговина по „вољи народа“ припајају Србији, а ка Сарајеву се упућују три или четири бригаде српске војске. У случају одступања турске војске ка Софији, део главне снаге наставља гоњење турске војске и то до „Искра или бар до Џибре⁵⁹ дуж које ће се утврдити источна граница српска“. Други део главне српске војске ослобађа Стару Србију. Када је реч о директним акцијама ка Босни, осим упада добровољачких чета није требало ништа друго предузимати пре победе на Нишком фронту.⁶⁰

Поред Ивановићевог и Грујићевог плана, истовремено је разматран и план групе официра окупљене око пуковника Косте Протића – *Предлог за операцијски план у рату Србије против Турске*. Његов план је, за разлику од претходног, као главни правац операција означио Босну и Херцеговину и евентуално Стару Србију, док би се српска војска дефанзивно држала у долини Јужне Мораве и на истоку, будући да је Протић сматрао да српска војска нема снаге да заузме Ниш.⁶¹ Оба плана разматрана су на састанку Ратног савета 22. маја 1876. године. Већина српских официра сматрала је исправним

⁵⁹ Џибрица.

⁶⁰ ДАС, ПО, 29, 8.

⁶¹ ДАС, ПО, 29, 9; С. Рајић, *Спољна политика Србије*, 461; Иста, Кнез Милан Обреновић, 385–387.

закључке Ивановића и Грујића о неопходности усмеравања ратних операција ка Нишу. Против тога је била влада и Јован Ристић, који су сматрали да се главнина снага мора усмерити ка Босни. На крају је Ивановићев и Грујићев план однео превагу, али то није значило да је усвојен без измена.⁶²

Пре даљег излагања о настанку коначног плана операција српске војске који је био Ивановићево дело, изгледа да је дошло до затезања односа међу српским официрима, а могуће и на релацији влада–официри. Ивановић првих дана јуна није био задовољан радом Главног генералштаба и брзином његове организације, те је поднео оставку на место помоћника Главног генералштаба. Посебно је истицао да Генералштаб још увек није потпуно функционалан, а да се очекује скорашњи улазак у рат.⁶³ Међутим, наредних дана дошло је до промене на челу овог тела и уместо Франтишека Заха за начелника је именован Љубомир Ивановић.⁶⁴ Именовање Ивановића за начелника Главног генералштаба, односно Главног штаба, тј. начелника Врховне команде⁶⁵, заправо је имало смисла. Од савременика оцењиван као човек „необичне природне интелигенције” и „са ретким војничким знањем”, свакако је спадао у ред најбољих српских официра.⁶⁶ Посебно треба имати у виду да је у погледу познавања османске војске био без премца у српској војсци 1876. године. Шездесетих година провео је годину дана у Цариграду, обављајући, како је раније поменуто, незванично дужност војног аташеа, и тамо се упознао са развојем и карактеристикама османске силе. Одлично је разумео снагу српске војске и недостатке који су је пратили. Такође, био је добар познавалац географије централног дела Балканског полуострва. Као и највећи број официра српске војске, био је без ратног искуства, али је свакако његов избор, односно унапређење са места помоћника начелника на место начелника Главног штаба, имао логичне разлоге. Поред тога, Ивановић је током читаве прве половине

⁶² С. Рајић, *Спољна политика Србије*, 461.

⁶³ М. Милићевић, *Дневник II*, 365.

⁶⁴ У звању начелника Главног генералштаба Ивановић потписује предлог ратног плана од 24. јуна 1876. године (ДАС, ПО, 29, 11).

⁶⁵ У том тренутку још увек није потпуно завршено формирање Главног генералштаба и заправо он је по објави мобилизације и почетку рата постао Врховна команда.

⁶⁶ *Застава*, бр. 105, 14/26. јул 1876; Тодор Стефановић Вировски, *Моје успомене (1867–1881)* (Београд: Нолит, 1988), 199–200.

1876. године био у епицентру припрема Србије за рат са Османским царством, те је био упознат са свим дешавањима на том плану.

Ипак, неопходно је нагласити да у овом периоду постоји званични и незванични Ивановићев став по питању рата Србије са Османским царством. Званични је био онај који му је налагао положај официра српске војске и служба српској држави, будући да одлука о рату са Османским царством више није била предмет дискусије. У таквој ситуацији Ивановић је приступио раду Главног генералштаба, Ратног савета, прихватио функцију начелника Врховне команде и израдио план рата, о коме ће касније бити више речи. С друге стране, у ужем кругу пријатеља, односно међу оном групацијом која је касније означавана као „млађи конзервативци”, Ивановић је имао песимистичан, у основи антиратни став.⁶⁷ Међутим, његово мишљење треба одвојити од политичке групације којој је идејно припадао. Она је свакако имала утицаја на Ивановићев став, али разлози који су наводили Ивановића на ово мишљење били су првенствено војне природе, односно сматрао је да српска војска, имајући у виду степен њене спреме, није у стању да се супротстави османској сили и да је готово извесно да ће доживети пораз без помоћи неке стране силе.⁶⁸ Био је, како наводи Милан Пироћанац, међу оном групом људи која у марту 1876. године покренула лист *Шумадију*, који је излазио у наредна два месеца, а која је заступала конзервативне ставове. Тај лист био је антиратни и опозициони и наглашавао је став да Србија у војном погледу није спремна за предстојећи сукоб.⁶⁹

Наведене идеје о ратним дејствима Србије, уз мање модификације које су биле подстакнуте мишљењем владе, Ивановић је пренео у свој *Предлог ратног плана у рату Србије са Турском*, који је настао шест дана пред почетак ратних операција и у којем је поновљена неопходност усмеравања главног правца ратних дејстава ка долини Јужне Мораве, а као основни циљ истакнуто је присаједињење Босне и Старе Србије, што је мишљење које је на крају и преовладало.⁷⁰ У

⁶⁷ С. Рајић, „У сенци великог оца – Милутин Гарашанин и породично наслеђе”, 492.

⁶⁸ Т. Стефановић Виловски, н. д., 200.

⁶⁹ Милан Пироћанац, *Белешке поводом једне дипломатске историје* (Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1896), 43; Д. Радовић, н. д., 374–375. Више о значају штампе у формирању односа београдског јавног мњења према устанку у Босни и Херцеговини 1875/76, као и о рату Србије према Османском царству видети: Радомир Ј. Поповић, „Београдско јавно мњење и устанак у Босни и Херцеговини 1875/76. године”, *Српски историјски часопис*, 8 (2025), 89–114.

⁷⁰ ДАС, ПО, 29, 11.

коначном плану рата Ивановић је најпре истакао да Србија мора повести „велики рат”, јер за „мали” нема довољно снаге.⁷¹ Одлично процењујући да српска војска нема довољно резервних снага за попуњавање строја, истакао је да се рат мора брзо свршити. Главни правац офанзиве усмерио је ка Нишу и долином Јужне Мораве, сматрајући да пораз османске војске на овом сектору отвара Србији пут у Босну. Офанзиву би, поред Моравске, али у зависности од локалних прилика, имала преузети и Западноморавска војска, и то у правцу ка Новом Пазару и Сјеници. Дефанзивни положај био је предвиђен за Дринску и Тимочку војску.⁷² Ратну прокламацију прочитао је управо Љубомир Ивановић 30. јуна 1876. године. Мишљење Ратног савета засновано на Ивановићевом и Грујићевом реферату и план сачињен према том елаборату није остварен. Најпре је дошло до раздвајања колона Моравске војске којом је командовао Черњајев, што се одразило на немогућност координације. Затим су уследили и они проблеми које је Ивановић истакао у састављању ратног плана – народна војска и потешкоће у њеном задржавању на бојном пољу. Већ при првим ватреним окршајима војници су се повлачили без икаквог реда. На правцу који је требало да буде главни у реализацији плана наступања низали су се порази, а ништа боља ситуација није била ни приликом покушаја офанзиве на источном фронту, где је српска војска претрпела катастрофалан пораз на Великом Извору, а 5. августа турска војска била је у Зајечару. Западноморавска војска није постигла никакав успех, а једино је дринска прешла Дрину и заузела Бијељину. Пораз на главном правцу све више је јачао кнежеву идеју да се затражи интервенција гарантних сила у циљу постизања примирја. Одлучио је да потражи мишљење војних стручњака.⁷³

Начелник Врховне команде пратио је кнеза Милана и боравио са њим у Главном штабу у Алексинцу, а затим у Параћину. Заједно са кнезом отишао је у Београд и тамо стигао 13. августа 1876. године. Управо тада је, на поменути захтев кнеза Милана, доставио елаборат о могућности Србије да настави рат. Детаљно указујући на проблеме које су имали сви делови српске војске и њихов дефанзиван ка-

⁷¹ Мали рат значио је четовање и примењиван је тамо где је снага непријатеља била далеко већа, а велики рат је значио директан сукоб две војске. (Љубомир Ивановић, *Четовање или четничко ратовање* (Београд: Државна печатница, 1868), 1–2.

⁷² Исто.

⁷³ Петар Опачић и Саво Скоко, *Српско-турски ратови 1876–1878* (Београд: Београдски издавачко-графички завод, 1981), 33–170; С. Рајић, *Кнез Милан Обреновић*, 439–451.

рактер, Ивановић је указао и на основни проблем током овог рата. Била је то народна војска, ненавикнута на рат, којој није фалило храбрости, али је недостајало истрајности да у најтежим, али кључним моментима издржи борбу. Поред тога, у изношењу закључка о могућности наставка рата истакао је да се на устанак околних народа не може рачунати, да Црна Гора води себичну политику, а Грчка и Румунија се држе по страни. Заправо, као један од највећих проблема видео је исцрпљеност српске војске, односно немогућност да се њене јединице обнављају новим и свежим снагама, док је турска сила сваким даном све више расла. Његов крајњи закључак, предат кнезу Милану и влади, гласио је: „мишљења сам да се тражи начин те да се борба прекине али да се никакво право Србије не окрњи”.⁷⁴ Након победе на Шуматовцу 23. августа кнез Милан је сматрао да је време за постизање примирја, делећи мишљење свог начелника Врховне команде, али с тим се нису слагали Ристић, председник владе, и Михаил Черњајев, командант Моравске и Тимочке војске. Тако су крваве борбе настављене током читавог септембра и октобра, а примирје је ступило на снагу 1. новембра 1876, чиме је завршен Први српско-турски рат.⁷⁵

Почетком августа, за време боравка кнеза Милана и Љубомира Ивановића у Београду, пронео се глас да је дужност начелника врховне команде преузео руски пуковник Висарион Висарионович Комаров.⁷⁶ За ову вест са сигурношћу се може тврдити да није тачна. Ивановић је остао начелник штаба Врховне команде све до краја Првог српско-турског рата, а и краће време након постизања примирја, будући да је наредбе из средине новембра и почетка децембра 1876. потписивао управо као начелник Врховног генералштаба/команде.⁷⁷ Након повратка у Београд Ивановић је 14. августа 1876. унапређен у чин пуковника.⁷⁸

У периоду након Првог српско-турског рата Ивановић је поново, други пут, постављен за управника Артиљеријске школе. Тиме је наставио да обавља своју дужност из предратног периода. Истовремено, у овом периоду заговарао је антиратни став, водећи се истим оним разлозима као и пред сукоб из 1876. године. Његово друштво

⁷⁴ ДАС, ПО, 29, 88: С. Рајић, *Кнез Милан Обреновић*, 424.

⁷⁵ С. Рајић, *Кнез Милан Обреновић*, 423–443.

⁷⁶ Н. Крстић, *н. д.*, 357–359.

⁷⁷ ВА, П-1, 3-1-2/19; 3/25.

⁷⁸ ВА, П-14, 22-1-1.

у овом периоду били су исти људи којима је поверавао своје ставове о питању рата и у току пролећа 1876. године: Милан Милићевић, Стојан Новаковић, Милан Пироћанац и други.⁷⁹ Заједно с њима, као и са Милутином Гарашанином, Ивановић је посећивао руски конзулат у Београду и размењивао мишљења са секретаром руског посланства Николајем Васиљевичем Лодиженским. Често су се на тим састанцима могле чути речи да је Србија потпуно неспремна за рат, а то мишљење само је додатно јачало већ претходно изграђени Ивановићев став о предстојећем рату. За разлику од става јавног мњења пред Први српско-турски рат, готово сви политички и војни делатници у Кнежевини Србији били су против рата, са изузетком кнеза Милана, кнегиње Наталије и Јована Ристића.⁸⁰ Поново наглашавамо да је Ивановић у својим ставовима био вођен искључиво разлозима војне природе, посебно након што је Први српско-турски рат готово у потпуности доказао исправност његовог мишљења о снази српске војске и њеним недостацима. Мишљења смо да није делио ставове опозиције изнете у брошури *Влада намесништва са својим ограницима и кабинет Мариновића* у којем се кнез Милан позива да напусти идеју ослобађања сународника под османском влашћу.⁸¹ Свој став о будућем рату Ивановић је изводио првенствено на основу војног знања и искуства из претходног рата. Без обзира што је био близак младоконзервативцима, он је ипак на првом месту био официр српске војске и тим очима је гледао на прилике и изазове који су били пред Кнежевином Србијом у току Велике источне кризе.

Као и у прошлом рату, Љубомир Ивановић је, без обзира на своје мишљење о предстојећем сукобу, одмах по позиву кренуо из Београда 26. новембра 1876. пут Крагујевца, где је требало да преузме команду над Другом шумадијском дивизијом. Ратна прокламација којом Кнежевина Србија објављује рат Османском царству прочитана је 13. децембра 1877. године.⁸² Иако повређен приликом пада са коња 22. децембра, задржао је команду над својим трупима и постигао запа-

⁷⁹ Милан Милићевић, *Дневник III (7. април 1877 – 31. март 1882)*, приредио Петар Крестић (Београд: Архив Србије, 2022), 28, 65, 80.

⁸⁰ С. Рајић, „У сенци великог оца”, 508; Више о томе: С. Рајић, *Кнез Милан Обреновић*, 483–485.

⁸¹ „Окани се Господару фантазија младих људи и политичких шпекуланата, да нашом крвљу ослобађаш оне који неће сами да се ослободе, јер смо се и ми сами ослободили”. Цитирано према С. Рајић, „У сенци великог оца”, 506.

⁸² С. Рајић, *Кнез Милан Обреновић*, 514–536.

жене успеха.⁸³ Његове трупе учествовале су у борбама око Пирота, Ниша и Врања и ослободиле Гњилане, Лаб и важне стратегијске путеве који су водили из Гњилана ка Качанику и Скопској Црној Гори. У борбама око заузимања утврђења на десној обали Нишаве, у селу Нишор недалеко од Пирота, Ивановић је направио грешку и наредио напад са северне стране, на најбоље брањени део овог утврђења. Два дана безуспешних напада на турске положаје избацили су из строја 481 војника, од чега је 68 погинуло. Тек након промене тактике Нишор је заузет.⁸⁴ Вест о потписаном примирју затекла је Љубомира Ивановића у селу Доморовце, недалеко од Бујановца, а његове трупе у наступању ка Косову. Било је то у складу са наређењем Врховне команде да Шумадијски корпус наступа долином Мораве ка Врању, а затим даље ка Гњилану и према Приштини.⁸⁵ Дана 4. фебруара он је преместио штаб друге Шумадијске дивизије у Гњилане и одатле издао командантима у саставу његове дивизије наредбу о прекиду ратних операција и потреби да све јединице остану на оним положајима на којима их затекне вест о примирју.⁸⁶ Последњи Ивановићев задатак пред повратак у Београд био је учешће у раду демаркационе комисије, која је имала задатак да на терену обележи линију раздвајања српских и турских трупа. На основу наредбе врховног команданта војске кнеза Милана, у ову комисију су, поред Ивановића, са српске стране ушли и мајори Јован Петровић, Јован Велимировић и Драгутин Франасовић. Задатак ове комисије био је да одреде демаркациону линију од Џуме, преко Врања, до Новопазарског санџака.⁸⁷ Није сигурно да је Ивановић учествовао у самом раду комисије на терену, будући да се још током боравка у Гњилану озбиљно разболео, па је убрзо добио одсуство ради лечења, те је најпре отишао у Врање, а затим у Београд.⁸⁸

Током и након завршетка рата Ивановић је добио више одликовања. Најпре је 17. јануара 1878. године одликован Златном медаљом „За храброст“, а затим је у мају исте године добио и Таковски крст 2. степена са мачевима. Такође, био је носилац и Таковског крста 3. сте-

⁸³ Јован Мишковић, *Бележнице I (I–XV)*, приредио Александар Савић (Неготин: Историјски архив, 2020), 284.

⁸⁴ П. Опачић и С. Скоко, *н. д.*, 229–236.

⁸⁵ *Исто*, 269–270.

⁸⁶ *Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–78. године* (Београд: Врховна команда Српске војске, 1879), 16, 22, 67, 118; П. Опачић и С. Скоко, *н. д.*, 294–295.

⁸⁷ *Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–78. године*, 190.

⁸⁸ Р. Милетић, *н. д.*, 258

пена, а добио је и Похвалницу кнеза и министра војног. Поред одликовања српске државе, био је носилац руских ордена Св. Станислава 2. степена са звездом и мачевима и Св. Ане 2. степена, италијанског ордена Круне 3. степена, турског ордена Османије 3. класе и раније поменутог црногорског ордена Крст трећег степена „За независност Црне Горе”.⁸⁹

Након разрешења са места команданта Друге Шумадијске дивизије, до чега је дошло након окончања рада Берлинског конгреса, Ивановић је по трећи пут постављен за управника Војне академије, односно Артиљеријске школе, и на тој функцији је остао све до изненадне смрти 1. априла 1879. године.⁹⁰ Овај период његовог живота обележили су учестали здравствени проблеми. Већ по повратку са ратишта провео је неколико дана у постељи, у прилично тешком стању, због чега није могао да прима посете. Шест недеља током лета 1878. године лечио се у Глајхенбергу. Током јесени често су били видљиви знаци лошег здравственог стања.⁹¹ Исто раздобље обележило је незадовољство због стања у војсци и неслагање са Костом Протићем, Ивановићевим наследником на месту начелника Врховног штаба за време Другог српско-турског рата и потом начелником Главног генералштаба. О разлозима тог неслагања расположиви извори не откривају више појединости.⁹²

Премда је био лошијег здравственог стања, његова смрт у 43. години, 1. априла 1879. у 11 сати увече, све је изненадила, те се истиче како је „на пречац” преминуо од „навале крви”. Сахрана је организована два дана касније у преподневним часовима, а сахрањен је на „општем београдском гробљу”, односно на некадашњем Ташмајданском гробљу код цркве Св. Марка, уз све војне почасте.⁹³ Батерија топова „грунула” му је преко гроба, испраћајући га на вечни починак. Опело је служио митрополит Православне цркве у Кнежевини Србији Михаило, уз учешће бројних свештеника. Ивановићевој сахрани присуствовали су министри, заступници страних сила, бројни официри, професори и питомци Војне академије, те „небројено много света”,

⁸⁹ ВА, П-14, 22-1-1; *Српске новине*, бр. 121, 3/15. јун 1874.

⁹⁰ Исто.

⁹¹ М. Милићевић, *Дневник III*, 174, 193, 198.

⁹² Исто, 230.

⁹³ Историјски архив Београда, Збирка црквених књига, Протокол умрлих 1877–1887, црква Св. Марка. Где данас почива тело Љубомира Ивановића није нам познато. Могуће да је пренето у заједничку гробницу на Новом Београду двадесетих година 19. века.

како бележи његов пријатељ Милићевић. Он је оставио и белешку да на Ивановићевом погребу нико није држао беседу, а да се за то припремао официр Јован Драгашевић, који да се изненада разболео, те додаје да се говорило да му је било забрањено.⁹⁴ Чињенично стање је да је Ивановић сахрањен са свим војним и државним почастима које су му као истакнутом официру српске војске припадале, да некролог објављен у првом броју часописа *Ратник* истиче све његове заслуге за отаџбину, његову храброст и способност као команданта. Имајући све то на уму, тешко да би једна беседа била додатни проблем, те вероватно то казивање спада у домен непроверених градских прича, могуће подстакнутих Ивановићевим неслагањем са Протићем или неким другим разлогом. У име војних питомаца говор је одржао Светислав Исаковић.⁹⁵

На крају, пре него што посветимо пажњу Ивановићевом научном доприносу на пољу војне струке, намеће се питање о његовој оданости династији Обреновић. У оквиру те енигме, ако се тако може назвати, у први план избија Тополска буна. Наиме, приликом полагања заклетве на Становљанском пољу 7. децембра 1877. године, пред полазак у Други српско-турски рат, 283 војника из Лепеничког и Јасеничког батаљона Крагујевачке бригаде одбила су да положи заклетву и после покушаја да привуку на своју страну и друге војнике повукли су се у Тополу. Два дана после почетка побуне проглашено је ванредно стање у Јасеничком и Лепеничком срезу, побуна је угушена 11. децембра, а уследила су испитивања осумњичених.⁹⁶ Побуњеници су били мотивисани различитим разлозима. Неки од њих, пре свега виновници, тежили су преврату који би довео до збацивања са власти кнеза Милана и доласка на власт Петра Карађорђевића. Ипак, већина завереника имала је циљ да не иде у рат и да се врати кућама. Процеси против појединих осумњичених свакако су имали обележје монтираних процеса.⁹⁷ Антиратно расположење у земљи, о коме је већ било речи, додатно је створило тло погодно за побуну против одласка у рат. Кругу људи који су делили тај став припадао је и Љубомир Ивановић. Међутим, његово мишљење произлазило је искључиво из погледа на војну снагу Србије и њену могућност да води рад

⁹⁴ *Српске новине*, бр. 69, 27. март / 5. април 1879; М. Милићевић, *Дневник III*, 254.

⁹⁵ Ј. Мишковић, н. д., 390.

⁹⁶ О Тополској буни: Андрија Раденић, „Тополска буна”, *Историјски часопис* 11 (1960), 89–148; С. Рајић, *Кнез Милан Обреновић*, 514, 612–627.

⁹⁷ Д. Радовић, н. д., 375–376.

против Османског царства. Своје мишљење износио је међу својим пријатељима, који су углавном делили његов став, али никада није предузео било коју акцију која би угрозила ратне припреме, спровођење ратних операција, а посебно не династију Обреновић. Исти онај закључак који је Сузана Рајић изнела за Пироћанца, Мариновића, Мијатовића и Милићевића да им „ни на крај памети није било да подрже било какву антидинастијску акцију”, може се у потпуности пренети и на Љубомира Ивановића.⁹⁸ Казивања извесног агента Петра Карађорђевића да је за време Тополске буне Љубомир Ивановић требало да с војском заузме Крагујевац, Тополу и линију до села Милатовице немају апсолутно никакве потврде у другим изворима. Петар Карађорђевић је наводно у разговору са Милојем Маслошевцем, трговцем из Маслошева и притом његовим агентом, истакао да су му међу официрима добри пријатељи Љубомир Ивановић и рођак Петар Топаловић.⁹⁹ Чињенично је стање да нико од сведока и оптужених у процесима који су вођени пред цивилним и војним судовима није поменуо име Љубомира Ивановића у контексту Тополске буне.¹⁰⁰ О пријатељству са Петром Карађорђевићем не може се, према расположивим изворима, ништа више рећи. Наше је мишљење да Љубомир Ивановић није на било који начин повезан са Тополском буном и одмах после бунтовничког чина предузео је кораке како би овај догађај привукао што мање пажње, како не би пореметио планиране ратне операције, те је наредио, по овлашћењу Министарства унутрашњих дела, да се сва приватна пошта у Крагујевцу отвара, а она која говори о овом догађају да се зауставља.¹⁰¹ За Љубомира Ивановића, а на основу онога што је рекао Милићевићу, главни узрок Тополске буне била је „неумешност старешина”, односно оних који су и започели буну на Становљанском пољу.¹⁰² На крају, Љубомир Ивановић је свој цео официрски стаж провео у служби династије Обреновић и ниједног тренутка није предузео неки корак против ње. Готово све време био је у непосредном окружењу кнеза Михаила и кнеза Милана. Реченица коју је изговорио пред руским конзулом Шишкином у септембру 1874. године о несигурности престола у Србији и слабом положају кнеза Милана искључиво представља ре-

⁹⁸ С. Рајић, „У сенци великог оца”, 510.

⁹⁹ Јован Авакумовић, *Мемоари*, прир. Слободан Турлаков (С. Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2008), 172.

¹⁰⁰ *Српске новине*, бр. 125, 7/19. јун 1878; 8/20. јун 1878.

¹⁰¹ А. Раденић, *н. д.*, 95.

¹⁰² М. Милићевић, *Дневник III*, 150.

алну опсервацију унутрашњег стања у Кнежевини Србији те године.¹⁰³ Одређена неслагања између њега и кнеза Милана, која показује један Љубин разговор са Миланом Милићевићем, највероватније су последица стања у Врховној команди српске војске током „агоније пораза”, односно током Првог-српско турског рата.¹⁰⁴ Свакако, није била реч о неком озбиљнијем сукобу, будући да је Ивановић наставио да обавља дужност коју је вршио пре Првог српско-турског рата, а у Другом српско-турском рату, иако више није начелник Врховне команде, под његовом командом налазила се цела једна дивизија.

Осим директног рада на војном и политичком пољу шездесетих и седамдесетих година 19. века, Љубомир Ивановић је имао и запажено место у научној војној мисли током овог периода. Његова научна интересовања била су најпре усмерена на питање побољшања морала у војсци. На овом пољу Ивановић је своје ставове формирао, као што је било и очекивано, под утицајем оне школе чији је био ђак – француске. Кључ у побољшању „моралне снаге” и дисциплине у војсци видео је у строгој субординацији команде, али искључиво војних власти. У преплитању надлежности полицијске и војне власти над народном војском видео је један од разлога њеног споријег развоја. Иначе, народна војска и њено унапређење били су такође тема Ивановићевих размишљања. Врло јасно је увиђао да народна војска мора бити унапређена и да се Србија у предстојећем сукобу са Османским царством не може ослонити искључиво на овај вид војске. Као посебно важан фактор у јачању народне војске сматрао је оснивање стајаће дивизије која би се састојала од шест батаљона пешадије, шест ескадрона коњице, шест батерија топова. Та дивизија, која би бројала између 6.000 и 7.000 војника, представљала би језгро српске војске у коме би се стварао командни кадар народне војске. Ивановић је одлично разумео недостатке српске народне војске и предност коју је носила стајаћа војска. Управо они закључци које је о народној војсци изнео крајем седме деценије 19. века – недостатак дисциплине и недовољна умешност нижег командног кадра – потпуно су дошли до изражаја у оном рату када је он био на челу Врховне команде. На препоруку министра војног Блазнавца, Ивановић је 1868. године објавио дело *Четовање или четничко ратовање*.¹⁰⁵

¹⁰³ *Дневник Бењамина Калаја 1868–1875*, 607.

¹⁰⁴ М. Милићевић, *Дневник III*, 56.

¹⁰⁵ Љ. Ивановић, *Четовање или четничко ратовање*; Исти, „Нешто о нашој земаљској снази”, *Војин*, 6, бр. 10, 11 (1869), 145–151, 161–168; Исти, „Поглед на

Посебан Ивановићев научни допринос огледа се на пољу развоја војне картографије у Кнежевини Србији. Ивановић је током 1869. године, на основу крокија српских официра из претходних година, израдио карту Кнежевине Србије. Била је то прва карта Кнежевине Србије настала у оквиру српске војне картографске школе.¹⁰⁶ Мапа није била доступна широј јавности, будући да је настала и коришћена искључиво за војне потребе. Управо ову мапу добили су аустријски официри који су 1874. године у Кнежевини Србији вршили астрономска и тригонометријска одређивања положаја тачака у циљу израде тачније географске карте европске Турске.¹⁰⁷ Ивановићев научни допринос развоју војне науке и картографије у Кнежевини Србији увео га је у Српско учено друштво, чији је редовни члан постао почетком 1870. године.¹⁰⁸

*

Љубомир Ивановић припадао је оној генерацији српских официра чија је основна мисија била да из темеља унапреди војску Кнежевине Србије како би могла да поднесе тежину изазова које је са собом носило остварење основних националних и државних циљева. То је, пре свега, подразумевало трезвену анализу постојећих слабости народне војске, њене организације, наоружања и командне хијерархије, као и осмишљавање корака који би омогућили њено уздизање на ниво који је захтевала модерна европска ратна вештина. Ивановић је одлично увиђао све недостатке тадашње српске војске и настојао да их превазиђе предлажући конкретне мере за побољшање њеног квалитета. Посебно је инсистирао на успостављању строге субординације у командном ланцу и јасно је препознао нужност оснивања Главног генералштаба као стручног органа за планирање и припрему војске у миру и рату, као и потребу повећања броја стајаће војске, као основе за стварање командног кадра народне војске и спровођење сложенијих ратних задатак.

дисциплину и војнички морал", *Војин*, 6, бр. 23 (1869), 356–363; В. Иветић, *н. д.*, 58–59.

¹⁰⁶ До данас нисмо успели да пронађемо примерак ове мапе.

¹⁰⁷ Детаљно о развоју војне картографије у Кнежевини Србији видети: Жарко Илић, „Историјска картографија Србије и Старе Србије у другој половини 19. и почетком 20. века” (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2023), 360–387.

¹⁰⁸ *Водич кроз архив Српског ученог друштва 1864–1892*, књ. III/1, прир. Василије Крстић, Дејан Опсеница и Миле Станић (Београд: Српска академија наука и уметности, 2017), 380.

Његов допринос није се ограничавао само на унапређење унутрашње организације војске. Ивановић је активно учествовао у спровођењу спољнополитичких настојања кнеза Михаила и Илије Гарашанина да се остваре национални циљеви Кнежевине Србије. Обављао је поверљиве дипломатске и обавештајне задатке у Цариграду и на другим местима. Током осме деценије 19. века идејно је био близак кругу конзервативаца и младоконзервативаца, али су његови политички ставови најчешће произишљали из практичног војног искуства и реалног сагледавања потреба државе пред изазовима који су стајали пред њом.

Био је први начелник Врховне команде српске војске, официр изузетних способности, знања и интелигенције. Његова прерана смрт у 43. години прекинула је каријеру официра који је, без сумње, могао дати још много у процесу модернизације војске и у политичком животу Србије.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори

Војни архив

- Пописник бр. 1
- Пописник бр. 14
- Државни архив Србије

Лични фонд Илије Гарашанина

Министарство војно

Министарство иностраних дела – Инострано одељење

Поклони и откупи

- Историјски архив Београда

Збирка црквених књига

Објављени извори

Авакумовић, Јован. *Мемоари*, прир. Слободан Турлаков. С. Карловици, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2008.

„Извештај руског конзула у Битољу о 'Албанији' из августа 1864. године”. Приредио Жарко Илић. *Српске студије*, 15, (2024), 390–413.

Календаръ са шематизмомъ Српскога Княжества за 1860. Београд: Државна књигопечатња, 1859.

Календаръ са шематизмомъ Српскога Княжества за 1861. Београд: Државна књигопечатња, 1860.

Календаръ са шематизмомъ Српскога Княжества за 1862. Београд: Државна књигопечатња, 1861.

Календаръ са шематизмомъ Српскога Княжества за 1863. Београд: Државна књигопечатња, 1862.

Календаръ са шематизмомъ Српскога Княжества за 1864. Београд: Државна књигопечатња, 1863.

Календаръ са шематизмомъ Српскога Княжества за 1865. Београд: Државна књигопечатња, 1864.

Календаръ са шематизмомъ Српскога Княжества за 1866. Београд: Државна књигопечатња, 1865.

Календаръ са шематизмомъ Српскога Княжества за 1867. Београд: Државна књигопечатња, 1866.

Календаръ са шематизмомъ Српскога Княжества за 1868. Београд: Државна књигопечатња, 1867.

Календаръ са шематизмомъ Српскога Княжества за 1869. Београд: Државна књигопечатња, 1868.

Крстић, Никола. *Дневник. Јавни живот II, 1. јануар 1868 – 31. децембар 1876.* Приредио Милош Јагодић. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006.

Србија и ослободилачки покрети на Балкану од Париског мира до Берлинског конгреса (1856–1878). Приредили Василије Крстић и Радош Љушић. Београд: Српска академија наука и уметности, 1983.

Милићевић, Милан. *Дневник II (23. септембар 1872 – 6. април 1877).* Приредио Петар Крстић. Београд: Архив Србије, 2015.

Милићевић Милан, *Дневник III (7. Април 1877 – 31. март 1882).* Приредио Петар Крстић. Београд: Архив Србије, 2022.

Мишковић, Јован. *Бележнице I (I–XV).* Приредио Александар Савић. Неготин: Историјски архив, 2020.

Светозар Милетић и Народна странка. Грађа 1860–1885. Књига I: 1860–1869. Приредио Никола Петровић. Сремски Карловци: Историјски архив Аутономне Покрајине Војводине, 1968.

Односи Србије и Црне Горе у XIX веку (1804–1903). Приредио Петар Поповић. Београд: Српска академија наука и уметности, 1987.

„Проект Љубомира Ивановића из 1866. године о устанку хришћана у европској Турској”. Приредио Душан Берић. *Зборник за историју*, 27, (1983), 151–171.

Дневник Бењамина Калаја 1868–1875. Приредио Андрија Раде-
нић. Београд: Историјски институт, Нови Сад: Институт за историју
Војводине, 1976.

Epistolarni dnevnik Františka Zaha 1860–1878. Priredio Václav
Záček. Novi Sad: Matica srpska, 1987.

Водич кроз архив Српског ученог друштва 1864–1892, књ. III/1.
Приредили Василије Крестић, Дејан Опсеница и Миле Станић. Бео-
град: Српска академија наука и уметности, 2017.

Новине

Застава

Српске новине

Литература

Ђукић, Слободан. „Оснивање и рад Главног генералштаба српске
војске 1876–1912”. *Војно дело*, 67, бр. 2 (2015), 327–342.

Ивановић, Љубомир. *Четовање или четничко ратовање*. Бео-
град: Државна печатница, 1868.

Ивановић, Љубомир. „Нешто о нашој земаљској снази”. *Војин*, 6,
бр. 10, 11 (1869), 145–151, 161–168.

Ивановић, Љубомир. „Поглед на дисциплину и војнички морал”.
Војин, 6, бр. 23 (1869), 356–363.

Иветић, В. „Ивановић Љубомир”, у: *Српски биографски речник*, 4,
И–Ка, Нови Сад: Матица српска, 2009, 58–59.

Илић, Жарко. „Историјска картографија Србије и Старе Србије
у другој половини 19. и почетком 20. века”. Докторска дисертација,
Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за исто-
рију, 2023.

Јагодић, Милош. *Србија и Стара Србија (1839–1868). Наслеђе на
Југу*. Београд: Еволута, 2016.

Јагодић, Милош. „Обавештајни рад и припрема устанка против
Турске (1840–1867)”. У: *Илија Гарашанин – великан српске земље*,
уредник Сузана Рајић, 379–454. Аранђеловац: Народни музеј, 2024.

Јакшић, Гргур и Војислав Вучковић. *Спољна политика Србије за
влада кнеза Михаила. Први балкански савез*, Београд: Историјски ин-
ститут, 1963.

Јовановић, Радоман. *Политички односи Црне Горе и Србије 1860–
1878*. Титоград: Историјски институт СР Црне Горе, 1977.

Лековић, Жарко. „Стара Херцеговина од 1874. до 1878. године”, у: *Велика источна криза и српско питање*, уредник Срђан Рудић, 83–102. Београд: Историјски институт, 2019.

Леовац, Данко. *Србија и Русија за време друге владавине кнеза Михаила (1860–1868)*. Београд: Службени гласник, 2015.

Леовац, Данко. *Кнез Михаило Обреновић (1823–1868)*. Београд: Хук издаваштво, 2023.

Љушић, Радош. „Милан Пироћанац о Црној Гори, Црногорцима, Брдима и Брђанима”. *Годишњак за друштвену историју*, VI/1, (1999), 13–28.

Милетић, Радован. „Љубомир Ивановић”. *Ратник. За војне науке, новости и књижевност*, I, бр. 1, (1879), 256–258.

Опачић, Петар и Саво Скоко. *Српско-турски ратови 1876–1878*. Београд: Београдски издавачко-графички завод, 1981.

Пироћанац, Милан. *Белешке поводом једне дипломатске историје*. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1896.

Поповић, Радомир Ј. „Београдско јавно мњење и устанак у Босни и Херцеговини 1875/76. године”. *Српски историјски часопис* 8 (2025), 89–114.

Раденић, Андрија. „Тополска буна”. *Историјски часопис* 11 (1960), 89–148.

Радовић, Данијел. *Јован Ристић (1829–1899). Биографија српског државника*. Нови Сад: Прометеј, 2023.

Рајић, Сузана. *Спољна политика Србије. Између очекивања и реалности 1868–1878*. Београд: Српска књижевна задруга, 2015.

Рајић, Сузана. „У сенци великог оца – Милутин Гарашанин и породично наслеђе”. У: *Илија Гарашанин – великан српске земље*, уредник Сузана Рајић, 457–527. Аранђеловац: Народни музеј, 2024.

Рајић, Сузана. *Кнез Милан Обреновић (1854–1881). Од бератлије до суверена I*. Београд: Хук издаваштво, 2024.

Рат Србије са Турском за ослобођење и независност 1877–78. године. Београд: Врховна команда Српске војске, 1879.

Слијепчевић, Ђоко. *Хиландарско питање у XIX и почетком XX века*. Келн, 1979.

Стефановић, Тодор Вилановски. *Моје успомене (1867–1881)*. Београд: Нолит, 1988.

Терзић, Славенко. *Србија и Грчка (1856–1903): борба за Балкан*. Београд: Историјски институт, 1992.

Velichi, Constantin N. *La Roumanie et le mouvement révolutionnaire bulgare de libération nationale (1850-1878)*. București: Editura Academiei Române, 1979.

Žarko Ilić, PhD, Research Associate
University of Belgrade
Faculty of Philosophy, Department of History
Belgrade, Republic of Serbia
E-mail: zarko.ilic95@yahoo.com

OFFICER LJUBOMIR IVANOVIĆ (1836-1879): Between the Army and Politics

(Summary)

Officer Ljubomir Ivanović was born on 26th October 1836 in Kragujevac. After graduating in 1856 from the Artillery School, the precursor of the later Military Academy, Ivanović was sent to France for further studies in military science, where he spent the following three years. Upon his return to the Principality of Serbia, he initially served in the General Military Department within the Main Military Administration. With minor interruptions, from 1860 to 1868 he held the position of aide-de-camp to Prince Mihailo. During the 1860's, he carried out numerous military and diplomatic missions, most notably a year-long assignment at the Serbian agency in Istanbul as an unofficial military attaché, as well as work on improving the Montenegrin army in the first half of 1867. He undertook diplomatic and military missions on two further occasions during the 1870s. Between 1872 and 1874, Ivanović served as the Head of the General Military Department in the Ministry of War, and later held the office of Minister of Public Works in two governments (from June 1874 to February 1875). In 1874, he also served as aide-de-camp to Prince Milan. Afterward, he was appointed Head of the Artillery School. He distinguished himself particularly during Serbia's preparations for the war against the Ottoman Empire in the first half of 1876. Following the decree establishing the Main General Staff, he was appointed its Deputy Chief, and in early June became Chief of the Main General Staff, that is, Chief of the Supreme Command, a post he held during the First Serbo-Turkish War. In the Second Serbo-Turkish War, he served as Commander of the Second Šumadija Division. After the war, he

was appointed, for the third time, as Head of the Artillery School, where he remained until his sudden death on 1st April 1879.

KEY WORDS: *Ljubomir Ivanović, army, the Principality of Serbia, the Supreme Command, the First Serbo-Turkish War, the Second Serbo-Turkish War*